

Олег Бандура

БАНДУРА Олег Олександрович — доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Київського національного університету внутрішніх справ. Сфера наукових інтересів — філософія права, філософія науки, сучасна західна філософія.

ЮРИСПРУДЕНЦІЯ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ СФЕРИ НАУКИ

Юриспруденція як наука має досить складну структуру. Вона становить цілий комплекс дисциплін. За традицією їх прийнято поділяти на юридичні науки теоретичного та історичного профілю, галузеві юридичні науки та спеціальні (прикладні) юридичні науки. До першої групи відносять теорію права і держави, історію політичних і правових учень, історію права і держави тощо. Друга група охоплює конституційне право, кримінальне право, кримінально-процесуальне право, цивільне право, цивільно-процесуальне право, адміністративне право, міжнародне право та деякі інші юридичні дисципліни. До третьої групи відносять правову соціологію, правову статистику, криміналістику, кримінологію, правову кібернетику, судову медицину, судову психіатрію тощо. Абсолютна більшість теоретичних, історичних та галузевих юридичних наук мають соціально-гуманітарний характер. Тому загалом юриспруденцію як науку про державно-правову організацію суспільства вважають складовою соціально-гуманітарної сфери наукового знання.

Вона тісно пов'язана з іншими складовими цієї сфери. Тут насамперед слід назвати такі науки, як соціологію, політологію, історію, філологію, мовознавство, педагогіку,

мистецтвознавство тощо. Сюди відноситься і філософія, оскільки її можна вважати наукою. Гегель у передмові до «Феноменології духу» пише: «Посприятти наближенню філософії до форми науки, щоб філософія позбулася своєї назви *любові до знань*, і стала *справжнім знанням* — ось та мета, яку я ставив перед собою» [7, с.20]. Перетворення філософії на науку — загальна програма всієї класичної філософії. Орієнтація класичної філософії на науку зумовлювала таку її суттєву рису, як раціоналізм у найбільш широкому сенсі цього поняття. Зокрема, кожне своє положення філософ зобов'язаний належним чином обґрунтувати.

Юриспруденція як наука завжди була тісно пов'язана з філософією. Найґрунтовнішим свідченням цього є існування такої дисципліни, як філософії права. Питання про її предмет активно обговорюється сучасними вітчизняними філософами й правниками. В.В. Шкода підходить до нього з культурологічних та антропологічних позицій: «Правова філософія покликана зрозуміти підвалини права, що кореняться в глибинах культури. А в ширшому розумінні — зрозуміти людину завдяки розумінню права» [17, с.41]. В.А. Бачинін, В.С. Журавський та М.І. Панов розуміють філософію права дещо інакше: «Правова філософія вже за своєю суттю є герменевтичною. Вона включає правові феномени в широкі культурні контексти, намагається позначити численні зв'язки між ними і суміжними цінностями і потім проінтерпретувати змісти цих зв'язків» [3, с.20-21]. По суті близької позиції дотримуються О.Г. Данильян, Л.Д. Байрачна, С.І. Максимов та їх співавтори. Вони вважають, що «філософія права — це філософське вчення про право, яке відповідає на питання, котрі виникають у правовій сфері, методом філософії. Її предметом є, передусім, виявлення смислу права, а також обґрунтування розуміння цього смислу». При цьому вони зазначають: «Дане визначення не охоплює всього розмаїття проблем філософії права, але дозволяє зосередитись на її

стрижневій ідеї, пов'язаній з уявленням про право як спосіб людського буття» [14, с.15].

П.М.Рабінович підходить до поставленого питання так: «Предметом науки філософії права є найзагальніші (гранично загальні) об'єктивні закономірності виникнення, структури, функціонування й розвитку того явища, яке відображається терміно-поняттям "право"» [15, с.14].

Дуже цікавою є позиція М.В. Костицького. «Предметом філософії права, — зазначає він, — є право як основний засіб саморегуляції суспільства. Філософія права усвідомлює його в контексті культури. Предмет філософії права включає неюридичні(граничні)підставиправа,якіможутьрозкриватися як пізнавальні, ціннісні, соціальні та антропологічні... До предмета філософії права включаються такі взаємини: права і держави; людини — суспільства — держави; правові форми здійснення функцій держави; правової організації держави як правового інституту; правової держави як реалізації ідеї панування права. Важливе місце у предметі філософії права належить праву, яке на цьому рівні розуміється не як система загальнообов'язкових норм, прийнятих і санкціонованих державою, а як формальна рівність, всезагальна і необхідна міра свободи та всезагальна справедливість» [11, с.22-23].

На наш погляд, основний зміст зазначених висловлювань можна стисло виразити таким чином: «Філософія права є вченням про кінцеві підстави буття права в єдності його елементів і форм». Отже, правознавство тісно пов'язане з філософією через необхідність осмислення глибинних причин існування і розвитку права.

Однією зі складових філософії є етика. Співвідношення етики і права Г.Л. Харт разом з проблемами взаємин закону та правового примусузнаказоміприродиправилвідноситьсядо трьох основних проблем, які постійно виникають у процесі розвитку права [16, с.14-16]. Це співвідношення має діалектичний характер. Поряд з відмінностями між ними завжди існував

органічний зв'язок. За Кантом, право є опорою моралі та надією людини на здійснення моралі у феноменальному світі, мораль стверджує себе через право і водночас звеличує його, надає йому високої духовної значущості. Вони органічно пов'язані між собою вже своїм походженням [20, с.118]. Мораль образно називають неписаним законом, а закон — писаною мораллю. З одного боку, моральне почуття — найглибший особистий спосіб буття норми. З іншого — зміст права пронизується панівною мораллю, воно є необхідною формою існування певного кола моральних принципів. Деякі фахівці з філософії права розглядають принципи моралі як фундаментальні правові цінності [19].

Свідченням тісних взаємин юриспруденції з етикою є така синтетична дисципліна, як юридична етика (етика права). Її предметом виступає моральний зміст права (його онтологія, основні цінності, норми, а також практика реалізації цього змісту в різних правових системах (чи умовах)). З двох позицій у розумінні права, об'єктоцентристської та суб'єктоцентристської, за В.І. Букреєвим та І.Н. Римською, етика обирає саме другу, головними тут є інтереси суб'єкта. В етиці права суб'єкт виступає не лише як носій своїх інтересів, але й як творець права, що наділяє його конкретним змістом. Відповідно до об'єктоцентристського підходу, людина є залежною змінною, котра визначається обставинами життя та потенціалом права: людина є пасивним об'єктом зовнішньої дії, яка одержує чи не одержує свободу [5, с.10-11].

А.Є. Вигорбіна підтримує ту позицію, що зв'язок між правом і мораллю полягає насамперед у глибинному моральному змісті права, який, відповідно до одного давнього афоризму, є «мистецтвом добра і справедливості». Такий підхід до розуміння права має принципове значення, оскільки саме на нього необхідно спиратись, оцінюючи зміст законів, головними критеріями тут виступають етичні принципи справедливості та гуманності.

Санкціонування й застосування державою законів, які задовольняють цим принципам, зміцнює престиж закону, правопорядку та моралі у суспільстві. Якщо ж юридичні норми суперечать моральним вимогам, держава мусить вжити належних заходів для вдосконалення законодавства, щоб усунути такі суперечності. Право як сукупність соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання яких забезпечується державою, повинне містити у собі моральні приписи і вимоги [6, с.13-15].

Розглянемо зв'язки юриспруденції з іншими соціально-гуманітарними науками. Юриспруденція пов'язана з соціологією, яка, на думку К.К. Жоля, досліджує «життя суспільства в його динаміці, представлене різними класами, соціальними групами й тими інститутами, які в сукупності утворюють функціональні вузли соціальної структури»[9, с.128]. Соціологічний підхід, зазначає В.А. Бачинін, дозволяє враховувати всю сукупність соціальних дій на право [2, с.841]. Зв'язок між цими двома науками виявляється також у тім, що взагалі соціологічне мислення веде свій початок від вчень про природне право, яке спочатку було вченням про державу. У процесі розвитку цих наук та посилення їх взаємного зв'язку виникла така спільна субдисципліна, як юридична соціологія (соціологія права).

Ця наукова дисципліна досліджує функціонування правових інститутів у контексті суспільної системи і виявляє закономірності взаємодії соціуму з правом як однієї зі своїх підсистем. Це порівняно молода наукова дисципліна, що має не дуже довгу історію (півтора сторіччя). Але у неї солідна передісторія, яка налічує з античних часів майже двадцять п'ять століть. На ембріональній стадії розвитку її ідеї та принципи склалися й існували у межах соціально-філософських і правознавчих теорій. І до цього дня соціологія права продовжує підтримувати тісні контакти з філософією та юридичною наукою.

Звернемося тепер до питання про політологію та її зв'язки з юриспруденцією. У сучасному розумінні терміном «політологія» («політична наука») позначають цілу сукупність різних галузей дослідження і теорій, присвячених пізнанню політики як специфічної сфери людської діяльності. Політологія виникла на зламі XIX-XX ст. у процесі формування сучасних соціально-гуманітарних дисциплін, акумулювавши у собі політичні ідеї й теорії минулого від найдавніших часів. Політологія являє собою досить складну систему наук, яка охоплює: політичну історію, політичну соціологію, політичну психологію, політичну економію, політичну географію, політичну демографію, політичну антропологію та компаративні політичні дослідження. Політологи також досліджують політичні установи, політичну поведінку, державне адміністрування, міжнародні відносини тощо.

Юриспруденція як наука (правознавство) безпосередньо пов'язана з політологією. В дійсності політичні та правові явища внутрішньо зв'язані, політичні відносини, як складова соціальних відносин суспільства, стимулюють розвиток і вдосконалення правових норм і навпаки, норми права регулюють, упорядковують всі сфери соціальних відносин, у тому числі й політичні. Ці дві науки мають спільну історію і спільних засновників. Як юриспруденція, так і політологія ставлять до центру своєї уваги спільні державно-правові явища. Обидві вони досліджують демократію, державу, владу, право, закон, правову культуру, права людини, вибори, державний і суспільний лад тощо. Правознавство вивчає політичні відносини, котрі здійснюються за участю держави й регулюються правом. Політологія цікавиться структурою, характером політично-владних відносин, соціально-політичними цінностями та іншими формами забезпечення стабільності й ефективності функціонування державно-політичного механізму. Правознавство, як і політологія, великого значення надає характеру та якості правовідносин, однак остання основну увагу звертає на вивчення не статичної, а динамічної

сторони цих відносин, що визначається впливом людської діяльності, свідомості й культури.

Важливе місце у соціально-гуманітарному науковому комплексі посідає історія. Правознавство має давні взаємини і з цією наукою. Історія вивчає реальний процес розвитку суспільства загалом, а також окремих країн, народів чи сфер суспільного життя в усій його конкретності та розмаїтті.

«У пізнанні права, — пише М.А. Дамірлі, — важлива роль належить історичним дослідженням, оскільки право - явище історичне. Подібно до будь-якого явища наукове пізнання права невіддільне від його історії. Інакше кажучи, пізнання права потребує історії, бо історія зберігає та передає соціально значущу інформацію про еволюцію права. Саме історія здатна пролити світло на таємниці пройденого шляху права, виявити його дійсну зовнішність і найбільш характерні риси, що кінець кінцем дозволить краще зрозуміти і його сьогодення, виробити уявлення про його майбутнє, або хоча б частково зазирнути в майбутнє, тобто прогнозувати шляхи правового розвитку суспільства. Це історія показує, як люди і народи боролися за право, прагнули до свободи і справедливості, як задля них протягом тривалого історичного часу приносились усілякі жертви» [8, с.6].

Формування історико-правового напрямку у правознавстві почалося у 18 ст., цей процес набув поширення переважно в 19 ст. Істотну роль у його становленні відіграли представники історичної школи права. Вона веде свій розвиток від геттінгенської школи юристів, найвідомішим представником якої був Г. Гуго, а засновником — Пюттер [12, с.29]. В Україні прихильниками поглядів цієї школи були вчені О.В. Романович-Славатинський, О.Ф. Кістяківський, М.Ф. Владимирський-Буданов, М.І. Палієнко та ін.

Найфундаментальнішою юридичною наукою історичного профілю є історія держави і права. Вона вивчає виникнення, розвиток і зміни типів та форм держави і права, а також

державних органів і правових інститутів конкретних держав у конкретних народів у певні історичні періоди на основі виявлення і пізнання їх об'єктивних законів. Ця наукова дисципліна дає можливість як відтворити послідовний розвиток державних форм суспільства і правових систем у всій їх конкретності й хронологічній послідовності, так і розкрити закономірності, що визначають їх розвиток. Вона не лише застосовує, але й відкриває закони, характерні для певних історичних епох. На відміну від галузевих юридичних наук, історія держави і права вивчає розвиток державно-правових явищ у їхній цілісності, єдності та взаємозв'язку. Її цікавлять конкретні політичні та правові явища, насамперед фактичний матеріал для встановлення міжгалузевих закономірностей, загальних тенденцій розвитку держави і права.

Особливе місце в юриспруденції посідає історія правових і політичних вчень. «Поєднання в межах єдиної юридичної дисципліни політичних та правових вчень, — пише В.С. Нерсисянц, — зумовлене в кінцевому рахунку тим тісним внутрішнім взаємозв'язком політичних та правових явищ і відповідних понять, який особливо виразно видно зі специфічних предметно-методологічних позицій юридичної науки загалом, що являє собою єдиний комплекс державознавства і правознавства» [10, с.2]. Ця наука досліджує, які історично визначені, соціально й політично конкретизовані погляди на політику і право розроблено у тому чи іншому вченні, як ці погляди співвідносились із позиціями соціальних прошарків суспільства, чиї інтереси вони виражали, яку позицію займав автор учення свого часу.

Ядро, основну частину історико-правового пізнання складають конкретно-історичні дослідження, що проводяться і в межах історико-правових наук. «Проте, — зазначає М.А. Дамірлі, — дуже багато можливих дослідницьких напрямів у сфері історичного пізнання права, як в рамках окремих наукових дисциплін, так і міждисциплінарних досліджень, ще не реалізовані. Характерні для нинішнього

періоду процеси інтеграції та диференціації суміжних областей науки, взаємодії й розмежування різних наук, міждисциплінарність досліджень з часом почнуть вимагати «нових» дослідницьких напрямів історичного вивчення права. Зокрема, в рамках даного дослідження як таке виділяється історіософія права, головним завданням якої є філософсько-історичне осмислення права» [8, с.14-15].

Варте уваги ще одне. Якщо історія допомагає розкриттю розмаїття, так би мовити, світу права, то право, що розглядається в історичному ракурсі, є ще одним доказом розмаїття світу історії. Вони певною мірою збагачують і запліднюють одне одного.

Далі, юриспруденція як наука безпосередньо межує з мовознавством. Мовознавство (лінгвістика) є наукою про людську природну мову, про всі мови світу як конкретних її представників, про штучні мови, а також про загальні закони будови і функціонування людської мови. Мова — складна семіотична система, що розвивається, вона є специфічним і універсальним засобом об'єктивування змісту як індивідуальної свідомості, так і культурної традиції, забезпечуючи можливість його інтерсуб'єктивності, процесуального розгортання в просторово-часових формах і осмислення, рефлексії. Мова є специфічно соціальним засобом зберігання і передачі інформації, а також управління людською поведінкою. Як знакова система вона має властивість універсальності у виразі і процесуальності людської свідомості та її станів, і цілісної системи уявлень про світ як результат пізнання.

Особливий інтерес для юридичної науки становить ділова мова, тобто мова офіційних документів і ділового спілкування. Вона є підсистемою української літературної мови. До основних функцій ділової мови відносяться інформаційна (передача і збереження інформації), комунікативна (ділове спілкування) та імперативна (владне волевиявлення). Діловій мові притаманні особливі мовні засоби. Перш за все це активне використання офіційно-ділового стилю, призначеного задовольняти потреби

суспільства в документальному оформленні різних актів державної, суспільної, політичної, економічної діяльності тощо. На відміну від інших складових мови загалом ділова мова має такі специфічні ознаки: уніфікованість, стандартність, логічність, емоційну нейтральність, вживання виключно літературної лексики активного запасу.

Одночасно субдисципліною правознавства та мовознавства є інтегративна наукова дисципліна, яка вивчає ділову мову, що використовується в юриспруденції. До її складу, зокрема, входить учення про мову криміналістики. При деяких дослідженнях застосовується комбінований юридико-лінгвістичний аналіз [13].

Мовознавство є цілим комплексом наук. Однією з його складових є документознавство. Це — прикладна наука, що вивчає питання документування управлінської діяльності, зокрема процеси створення, опрацювання і використання документної інформації, підготовки, прийняття і контролю за виконанням рішень, передачі та пошуку інформації й інші технологічні проблеми роботи з документами.

На межі між юриспруденцією та документознавством розташована така дисципліна, як юридичне документознавство. Вона зосереджує свою увагу не стільки на науково-технічних документах (статтях, книгах, патентах, кресленнях тощо), скільки на правових (ухвалах, указах, договорах і т.д.), а також на управлінських (наказах, директивах тощо).

Правознавство має безпосередні зв'язки з філологією. Це область знання, що вивчає письмові тексти і на основі їх змістовного, мовного й стилістичного аналізу — історію та суть духовної культури даного суспільства. Філологія виникла у Стародавній Індії та Греції. У XVII–XVIII ст. склалася як наука, що вивчає стародавню культуру (мову, літературу, історію, філософію, мистецтво в їх взаємозв'язках). З диференціацією окремих наук зміст поняття філології змінювався: філологію стали розуміти як сукупність наук, що вивчають культуру народу, виражену в мові та літературній творчості.

Одним з найпопулярніших жанрів художньої літератури є детективний. Це прояв ще однієї форми зв'язку літератури з юриспруденцією. До речі, автор відомої детективної повісті «Ім'я троянди» У. Еко в післямові до неї пояснює популярність творів цього жанру тим, що в них описується момент виникнення здогаду відносно того, ким і як було вчинено злочин. Зазначений момент, на його думку, є для читачів найцікавішим. «По-моєму, — пише він, — люди люблять детективи не через те, що в них вбивають, чи через те, що в них завжди в кінцевому рахунку торжествує норма (інтелектуальна, соціальна, юридична і моральна), а зло, тобто ненормальність, знищується. Ні, детектив люблять через інше. Через те, що його сюжет — це завжди історія здогаду. В чистому вигляді... Цим пояснюється, чому у мене (в «Імені троянди» — *авт.*) основне питання (хто вбивця?) роздірене на багато інших питань, кожне зі своїм здогадом, — й усі вони по суті є питаннями про структуру здогаду як такого» [18, с.628].

Правознавство має спільні точки з мистецтвознавством, оскільки право певною мірою перетинається з мистецтвом. Зокрема, давньогрецьке право не можна зрозуміти поза його зв'язками з трагедіями Есхіла й Софокла. У Стародавній Греції юридичні проблеми, конфлікти між свободою та деспотизмом безпосередньо втілювались у драматичних творах і виносились на сцену театру, що був за тих часів таким популярним і авторитетним [1, с.57-58], підкреслює С.С. Алексєєв. Крім того, до кола мистецтв належить ораторське, в тім числі судове ораторське мистецтво, що являє собою найбільш творчу частину мовної судової діяльності, виявляється у дебатах сторін, виступах обвинувача та адвоката й є реалізацією принципу змагальності судового процесу.

Правознавство має тісні взаємини з такою соціально-гуманітарною наукою, як педагогіка. Ця дисципліна вивчає закономірності цілеспрямованого формування особистості чи групи у процесі освіти з метою засвоєння ними накопиченого суспільством соціального досвіду та культури, які забезпечують результативність їх діяльності. У сучасній педагогіці проблеми

освіти розв'язуються на основі філософських концепцій людини, соціально-психологічних і психофізіологічних досліджень.

Свідченням тісних взаємин між юриспруденцією та педагогікою виступає така інтегративна наука (і одночасно навчальний предмет), як юридична педагогіка. Це прикладна дисципліна, котра вивчає закономірності та механізми освіти, навчання, виховання й розвитку, що існують у правовій сфері й впливають на її стан. До кола основних завдань юридичної педагогіки входять розробка методології та методики юридично-педагогічного пізнання; створення наукової картини юридично-педагогічної дійсності, притаманній правовій сфері суспільства, законотворчої та правореалізаційної діяльності, проведення педагогічних досліджень актуальних проблем цієї діяльності, побудова адекватних юридично-педагогічних теорій; розробка розгорнутої системи правового виховання населення та співробітників правоохоронних органів, правової пропаганди й агітації тощо [4, с.217].

Підіб'ємо підсумки. Юридична наука має переважно соціально-гуманітарний характер і тісно пов'язана з іншими науками цієї сфери. Каналами взаємних зв'язків з ними виступають такі синтетичні дисципліни, як філософія права, етика права, юридична деонтологія, соціологія права, історія держави і права, історія політичних і правових вчень, юридична педагогіка тощо. Кожна з них має подвійний статус — вона входить до складу правознавства і, крім того, є субдисципліною відповідної соціогуманітарної науки. Так у загальних рисах виглядають роль і місце юриспруденції у сфері соціально-гуманітарного наукового знання.

Література

1. *Алексеев С.С.* Теория права. — Х.: Изд-во БЕК, 1994. — 224 с.
2. *Бачинин В.А.* Энциклопедия философии и социологии права. СПб: Юридический центр, 2006. — 1093 с.
3. *Бачинин В.А., Журавський В.С., Панов М.І.* Філософія права: Підручник. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003.
4. *Беличева С.А., Беляева Л.И.,*

Буданов А.В. и др. Юридическая педагогика: Учебник / Под ред. В.Я.Кикотя, А.М.Столяренко. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. — 895 с. **5.** *Букреев В.И., Римская И.Н.* Этика права. От истоков этики и права к мировоззрению: Учебное пособие. — М.: Юрайт, 1998. — 336 с. **6.** *Выгорбина А.Е.* Этика права. Опыт философско-социологического исследования нравственных основ права. — М.: Вузовская книга, 2005. — 156 с. **7.** *Гегель Г.В.Ф.* Феноменология духу. К., 2004. **8.** *Дамирли М.А.* Право и история: эпистемологические проблемы (Опыт комплексного исследования проблем предмета и структуры историко-правового познания). — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2002. — 456 с. **9.** *Жоль К.К.* Методы научного познания и логика (для юристов). — К.: Атика, 2001. — 288 с. **10.** История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Общ. ред. *Нерсесянца В.С.* — М.: ИНФРА-М, 1996. — 736 с. **11.** *Костицький М.В.* Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: Вибрані наукові праці. — Чернівці: Рута, 2008. — 560 с. **12.** *Новгородцев П.И.* Историческая школа юристов. — СПб.: Лань, 1999. — 192 с. **13.** *Ромашов Р.А.* Проблема соотношения понятий «право» и «закон» в контексте исторического и юридико-лингвистического анализа. — К., Симферополь: Логос, 2007. — 23 с. **14.** Философия права: Учебник / *Данильян О.Г., Байрачная Л.Д., Максимов С.И. и др.*; Под ред. *Данильяна О.Г.* — Х.: Прапор, 2005. — 384 с. **15.** Філософія права: проблеми та підходи. Навчальний посібник / *П.М. Рабінович, С.П. Добрянський, Д.А. Гудима, О.В. Гришук та ін.* За заг. ред. *П.М. Рабіновича.* Львів: Льв. нац. ун-тет, 2005. — 332 с. **16.** *Харт Г.Л.А.* Понятие права. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. — 302 с. **17.** *Шкода В.В.* Вступ до правової філософії. Харків: Фоліо, 1997. **18.** *Эко У.* Имя розы. **19.** *Economides K.* What are fundamental legal Values? // *Fundamental Values.* — Pp. 3 — 14. **20.** *Hodge J.* Heidegger and Ethics. — London: Routledge, 1995.

Надійшла до редакції 10.08.2008 р.